

RECENZJE

Tadeusz Grudziński, Bolesław Śmiały—Szcodry i biskup Stanisław *

Kolejny tom serii "Panorama dziejów Polski. Fakty i mity" - stanowiący rezultat wieloletnich badań toruńskiego historyka T. Grudzińskiego¹ omawia jedno z najdonioślejszych wydarzeń historii XI w., jakim był konflikt Bolesława II Śmiałego z biskupem krakowskim Stanisławem.

Przyczyny, przebieg i skutki konfliktu omówił autor w siedmiu rozdziałach, z czego dwa pierwsze mają charakter wstępny. T. Grudziński zapoznaje czytelnika z polityką krajów Europy środkowej i wschodniej w drugiej poł. XI w. oraz miejscem Polski w ówczesnej sytuacji międzynarodowej.

W polityce wewnętrznej Bolesław II był "zapobiegliwym gospodarzem, dbającym o rozwój ekonomiczny kraju [...] i żyjącej w nim ludności, oraz śmiałym nowatorem nie lękającym się wprowadzenia w życie ważnych reform" (s. 71). Dotyczy to przede wszystkim organizacji kościelnej (Rozdział II), która ulegała wówczas znacznym przeobrażeniom. Omawiając zasługi Bolesława II w umacnianiu chrześcijaństwa w Polsce

---

* Interpress, Warszawa 1982, ss. 250, ilustr.

¹ T. Grudziński, Bolesław Szcodry. Zarys dziejów panowania cz. 1, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 57, 1953, z. 2; tenże, Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy środkowej i wschodniej (1073-1080), Roczn. Tow. Nauk. w Toruniu, 62, 1959, z. 1.

podkreśla autor, że "sprzeciwiać się trzeba jakimkolwiek domysłem, że w dobie rządów Bolesława wystąpiły tendencje do konfrontacji racji Kościoła i racji państwa, których ewentualnie końcowym rezultatem był konflikt między królem i biskupem krakowskim" (s. 84).

Właściwy problem, stanowiący temat książki, przedstawił autor w rozdziałach III, IV, V i VI. Omawiając źródła do poznania genezy i przebiegu sporu T. Grudziński podnosi wysoką wartość, zarówno przekazu Galla, jak i Kadłubka. Pozostałe, ze względu na obecny stan badań, posiadają jedynie pomocnicze znaczenie (list Paschalisa II, czaszka św. Stanisława, płaskorzeźby wrocławskie, fresk z Asyżu)². Analizując odnośny fragment kroniki Galla, dochodzi autor do następujących ustaleń:

1) podziela opinię tych badaczy, którzy w Gallowym pojęciu "grzechu" widzą raczej naruszenie norm prawa państwowego niż kościelnego;

2) Bolesław nie brał osobiście udziału w cielesnym ukaraniu biskupa;

3) określenia "traditor" i "traditio" posiadają u kronikarza kilka znaczeń i niekoniecznie muszą być pojmowane jako "zdrajca" (s. 137);

4) według kronikarza obaj pomazańcy popełnili grzechy rozumiane przez Galla w kategoriach polityczno-prawnych, a nie moralnych. Śmierć biskupa przyspieszyła wybuch buntu.

Natomiast u Mistrza Wincentego Kadłubka konflikt króla z biskupem dotyczy sfery moralnej; z jego relacji wynika że - jak pisze T. Grudziński - "Król nie znalazł się w kolizji z kościołem czy z całą hierarchią kościelną, lecz wyłącznie w konfrontacji z pasterzem diecezji krakowskiej" (s. 155). Kadłubek wiernie wykorzystał relację Galla, nato-

---

² Por. M. Plezia, Dookoła sprawy św. Stanisława, *Annalecta Cracoviensia*, XI, 1979, s. 269-294, odmiennie w przypadku czaszki świętego, s. 294-302.

miast występująca między nimi różnica w przedstawieniu okoliczności zajścia jest rezultatem oddziaływania poglądów duchowieństwa krakowskiego, jak też tworzącego się kultu zmarłego biskupa. T. Grudziński nie wyklucza, że zarówno w tradycji, jak też i licznych wersjach legendy ustnej występowała nuta o osobistej "winie" króla, co kronikarz uchwycił i rozbudował. Wzmianka o karaniu rycerzy stanowi, zdaniem autora, odbicie rzeczywistych wydarzeń, o których pamięć przetrwała w rodach możliwych represjonowanych przez Bolesława II.

Rozdział VI zawiera podsumowanie dotychczasowych dociekań autora nad sprawą św. Stanisława oraz prezentuje własną jej wersję. Omawiając przyczyny wybuchu konfliktu w 1079 r. zwraca T. Grudziński uwagę na dwie kwestie - reorganizację Kościoła w Polsce oraz bunt możnych. Projektowane utworzenie nowych biskupstw musiało prowadzić do zmiany granic istniejących już diecezji, w tym największej - diecezji krakowskiej. Autor wysuwa przypuszczenie, że sprawy te omawiano w 1075 r. podczas pobytu legatów papieskich. Opór biskupa Stanisława sprawił, że utworzono jedynie diecezję plocką. "Stajemy przy tym bezradni wobec pytania, czy w opozycji Stanisława kryła się przyczyna, która spowodowała, że Bolesław nie powierzył mu arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, czy też raczej wyznaczenie na tę godność innej osoby wywołało opór biskupa" (s. 174). Innym powodem rozdzwieńku między królem a biskupem były nadania ziemskie dla Kościoła, przy czym postawa Stanisława w 1075 r. spowodowała, że jego diecezja została w mniejszym stopniu objęta nadaniami³.

---

³ Inaczej H. Łowmiański. Przemiany feudalne na wsi polskiej do 1138 r., "Przegląd Historyczny", 65, 1974, z. 3, s. 437-461, zwłaszcza s. 452.

Opinio communis badaczy jest zgodna, że w usunięciu Bolesława II z tronu obok sporu ze Stanisławem dużą rolę odegrał bunt możnych: "Wiele mu to bowiem zaszkodziło" - przekazał Gall. Tymczasem, zdaniem autora, w próbie wyjaśnienia okoliczności wygnania króla należy w jeszcze większym stopniu niż dotychczas uwzględnić udział możnych w wypadkach z 1079 r.

Jako przyczyny buntu wymienia T. Grudziński:

- 1) niezadowolenie z nadań monarszych dla Kościoła;
- 2) obawy przed wzmocnieniem władzy monarszej w związku z koronacją;
- 3) napięcie pomiędzy królem a rycerstwem widoczne już podczas wyprawy ruskiej w 1077 r., a zakończone samowolnym powrotem części z nich do kraju;

4) represje Bolesława II wobec nieposłusznych rycerzy.

Podkreślić przy tym należy, że wystąpienie możnych nie nosiło cech tzw. prawa oporu znanego wśród Słowian dopiero w XII wieku⁴ oraz odstąpić należy od pomysłowej hipotezy T. Wojciechowskiego o czynnym udziale w buncie Władysława Hermana i jego późniejszego palatyna Sieciecha, korzystających z poparcia cesarstwa i Czech. Tak więc w świetle dotychczasowych badań konflikt króla z biskupem był impulsem do wybuchu buntu możnych (do których przecież i Stanisław się zaliczał). Reasumując - teza autora o decydującej roli możnych w wypadkach 1079 r. wypada przekonująco, a przytoczona argumentacja skłania do przyjęcia jego wywodów.

Niedostateczny stan badań nad listem Paschalisa II skłonił autora do odstąpienia od tezy o sędzie arcybiskupa gnieźnieńskiego nad Stanisławem: fakt taki miałby niewątpliwie negatywny wpływ na kształtowanie się kultu św. Stanisława.

---

⁴ S. Russocki, Prawo oporu, "Słownik Starożytności Słowiańskich", t. 4, 1970, s. 326-328.

W związku z wypadkami w 1079 r. dotkliwe straty poniosło nie tylko państwo. Diecezja krakowska aż do 1082 r. pozostawała nie obsadzona, co dobitnie wskazuje na miarę wstrząsu. W konkluzji zaznacza autor, że starcie dwóch dostojników "było nowym elementem politycznej rzeczywistości Polski w drugiej połowie XI stulecia" (s. 203).

Siódmy, końcowy, rozdział zawiera ocenę dotychczasowego stanu badań nad sprawą św. Stanisława. Nadto autor przedstawił wpływ, jaki te wydarzenia wywarły na literaturę, sztukę oraz świadomość zbiorową.

Omawiając książkę T. Grudzińskiego trzeba podkreślić, że szereg poruszonych przez niego ciekawych zagadnień i problemów wymaga dodatkowych studiów. Dotyczy to w pierwszym rzędzie badań nad rozwojem uposażenia kościelnego (zwłaszcza do pocz. XII w.), rozwojem własności rycerskiej - szczególnie intensywnym za Bolesława Krzywoustego - oraz przede wszystkim podjęcia na nowo badań nad polskim feudalizmem.

Omawiana książka odznacza się nie tylko wysokimi walorami naukowymi, lecz również dobrym i poprawnym stylem, co nieczęsto spotyka się w książkach historycznych dla ogółu. Tym samym spełnia postulat, jaki w odniesieniu do tego typu wydawnictw wysunął przed laty T. Manteuffel⁵.

Z obowiązku recenzyjnego odnotować pragnę pozycje dotyczące sprawy św. Stanisława, jakie ukazały się po złożeniu książki do druku. A więc erudycyjne studium M. Plezi, cenne omówienie toczony przed 75 laty dyskusji nad "Szki-cami historycznymi XI wieku" T. Wojciechowskiego, pióra G. Labudy, dociekania źródłoznawcze J. Karwańskiej nad listem Paschalisa II. J. Banaszkiewicz podjął ocenę legendy Bolesława II, natomiast Z. Kozłowska-Budkowa zajęła się

---

⁵ T. Manteuffel, Książka historyczna dla szerokiego ogółu, w: tenże, Historyk wobec historii, Warszawa 1976, s. 36-42.

ustaleniem daty śmierci oraz miejsca pochówku Bolesława Śmiałego. Poza wymienionymi należy przytoczyć artykuły B. Przybyszewskiego i J. Kusia⁶.

Krzysztof Polek

---

⁶ M. Plezia, op. cit., s. 251-413; G. Labuda, W 75 rocznicę ukazania się "Szkiców historycznych" Tadeusza Wojciechowskiego, "Kwartalnik Historyczny", 88, 1981, nr 2, s. 323-350; J. Karwasińska, Archiepiscopus Poloniae - Archiepiscopus Gneznensis. O adresacie bulli Paschalisa II, "Studia Zróżdźnawcze", 28, 1983, s. 41-49; J. Banaszkiwicz, Czarna i biała legenda Bolesława Śmiałego, "Kwartalnik Historyczny", 88, 1981, nr 2, s. 353-390; Z. Kozłowska-Budkowa, W dziewięćsetlecie śmierci Bolesława Szczodrego. Zapiski z nekrologów i grób królewski, "Studia Zróżdźnawcze", 28, 1983, s. 183-185; B. Przybyszewski, Upadek Bolesława Śmiałego, "Rocznik Krakowski", 50, 1980, s. 19-38; J. Kuś, Jeszcze wokół tragedii z r. 1079, tamże, s. 39-55.